

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА І МИ УКРАЇНЦІ: диво першого кроку і сила ініціативи

Колективна монографія

Наукова редакція:
Юрій Бойчук, Марія Култаєва

Харків 2023

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА І МИ УКРАЇНЦІ: диво першого кроку і сила ініціативи

Колективна монографія

Наукова редакція:
Юрій Бойчук, Марія Култаєва

Харків 2023

УДК 37.01:101:130.2

ББК

*Рекомендовано до друку вченою радою
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
(протокол №6 від 30 червня 2023 року)*

Григорій Сковорода і ми українці: диво першого кроку і сила ініціативи: колективна монографія/ За заг. ред. Ю. Бойчука, М. Култаєвої. – Харків: Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, 2023. – 362 с.

ISBN 978-966-998-596-5

Рецензенти:

Дольська О.О. – доктор філософських наук, професор

Кузь О.М. – доктор філософських наук, професор

Голобородько К.Ю. – доктор філологічних наук, професор

Монографія присвячена 300-річчю з дня народження Григорія Сковороди. Автори бажають висловити своє, глибоко особистісне та особисте, ставлення до великого філософа, твори якого були і залишаються живильним ґрунтом для їхнього духовного зростання.

Монографія призначена для науковців, викладачів, аспірантів і студентів, а також усіх тих, хто цікавиться проблемами філософії української культури, освіти та історії.

ISBN 978-966-998-596-5

ЗМІСТ

Філософія григорія сквороди, і ми – українці <i>Юрій Бойчук, Марія Култаєва</i>	6
Частина перша	
Григорій Сковорода: запрошення до школи мислення	8
Розділ I. Біографія Г.С. Сковороди у творчій спадщині Л.В. Ушкалова <i>Богдашина О.М.</i>	9
Розділ II. Біблійна герменевтика Григорія Сковороди в площині наукової статистики Леоніда Ушкалова <i>Левченко Н.М.</i>	36
Розділ III. Археологічні матеріали XVIII ст. та перспектива їх використання у вивченні багатовимірної спадщини Г.С. Сковороди <i>Колода В.В.</i>	48
Розділ IV. Григорій Савич Сковорода та тип «сковородинівської людини» як форма духовного усамітнення від реалій імперської колоніальної дійсності <i>Сошніков А.О.</i>	64
Розділ V. Релігійно-філософське осмислення людини і світу в творчій спадщині Г.С. Сковороди <i>Газнюк Л.М., Бейлін М.В.</i>	81
Розділ VI. Григорій Сковорода і Йоганн Готліб Фіхте: освіта, самопізнання і наука у контекстах життєтворчості <i>Култаєва М.Д.</i>	91
Розділ VII. Skovorodinische tradition der pädagogischen anthropologie und impulse vom deutschen idealismus <i>Grigorova N, Panchenko L.</i>	118
Розділ VIII. Славетне ім'я Г.С. Сковороди в історії освіти Харківщини у 20-х рр. XX ст. <i>Степанець І.О., Руднік Д.Г., Хряпін Е.О.</i>	134
Розділ IX. Вшанування пам'яті Григорія Савича Сковороди в Україні <i>Гончарова О.С.</i>	142
Розділ X. Григорій Сковорода: вічне у сьогодні <i>Пономарьова Г.Ф.</i>	159

Розділ VIII
СЛАВЕТНЕ ІМ'Я Г.С. СКОВОРОДИ
В ІСТОРІЇ ОСВІТИ ХАРКІВЩИНИ У 20-х рр. ХХ ст.

Степанець Іван,

*кандидат педагогічних наук, професор,
проректор з наукової роботи Комунального закладу
«Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради*

Руднік Денис,

*кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри історії та суспільно-економічних дисциплін
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради*

Хряпін Едуард,

*кандидат історичних наук, доцент,
в.о. завідувача кафедри історії та суспільно-економічних дисциплін
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради*

Історія української національної освіти сягає своїм корінням до часів національно-визвольних змагань початку ХХ ст. Період 1917–1921 рр. є одним з найбільш складних, суперечливих і багатих на події. Україна стала ареною боротьби різних політичних рухів, ідеологій та військових сил. Заручником цих подій була система української освіти, яка тільки почала формуватися як соціальний інститут незалежної держави.

Становлення середньої й вищої освіти та музейної справи на Харківщині періоду революції та перших років радянської влади є важливим етапом в історії України, що потребує ґрунтовного дослідження. Система освіти зазнала значного впливу як національної, так і радянської влади. Український національний рух почав створювати систему освіти вже на перших етапах національної революції. Освітнє питання було надзвичайно нагальним, адже тривала історія заборон, переслідувань та цензури гальмувала національно-культурний розвиток цілого народу. Потреба в національній школі знайшла своє обґрунтування у словах М.С. Грушевського: «Серед усіх потреб нашого національного життя потреба рідної школи найголовніша, бо народ, який не має своєї школи, може бути лише пасербом чужих народів, а ніколи не виб'ється на самостійну дорогу існування» [5, с. 10].

Дослідженню питань з регіональної історії України, історії закладів освіти у поєднанні з топонімічними аспектами в історичних, педагогічних пошуках до цього часу було приділено недостатньо уваги фахівцями. З-поміж різнопланових розвідок, що так чи інакше торкаються вивчення історію краю, освіти, топоніміки, необхідно зазначити доробки Д.І. Багалія, М.Г. Жулинського. Дослідницькі студії Н.А. Сорочан, Т.О. Маньківської, Д.О. Цепкова, Т.О. Чугуя, Г.І. Ясницького, Е.І. Зуб переважно зосередились на культурницьких, освітніх, а також організаційно-кадрових сторонах питання, хоча не давали аналізу утворення та діяльності освітніх закладів, названих іменем видатного філософа.

Джерельну базу дослідження складають віднайдені та вперше опубліковані архівні матеріали з Державного архіву Харківської області, збірники матеріалів і документів органів влади, мемуари та спогади Д.І. Багалія, І.С. Гаращенка, документи з історії становлення та розвитку Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради.

Формування національної системи освіти почалося «зі створення 9 вересня 1917 р. Першої Харківської української гімназії, яка із січня 1918 р. стала носити ім'я відомого українського філолога, письменника, літературознавця, етнографа, лексиколога Бориса Грінченка. У Першій гімназії були відкриті підготовчий, перший і другий класи» [18, с. 180]. Ім'я Бориса Грінченка було не випадково присвоєне новій українській освітній установі, адже товариство «Просвіта» ще 23 вересня 1917 р. на своєму I Всеукраїнському з'їзді прийняли постанову про шкільну та позашкільну освіту. У пунктах постанови зазначалося про обов'язковість навчання для хлопців і дівчат, починаючи з восьми років, воно має бути безоплатним як у початковій, так і в середній школі. «Просвіти» мають дбати про організацію при гімназіях та міських школах класів для незаможних учнів [12, с. 268]. Борис Грінченко зробив значний внесок у розвиток освітянського руху. Він був обраний до керівного органу «Просвіти» – Ради, що стало «переконливим визнанням його лідерських якостей і незаперечного авторитету серед «просвітян». До його заслуг належить організація та чітка робота видавничої комісії «Просвіти», він сам активно публікувався і навіть став головою комісії 25 серпня 1906 р. До заслуг Б. Грінченка відносять також організацію бібліотеки «Просвіти», яка стала першою в Наддніпрянській Україні дійсно українською книгозбірнею [14, С. 132–133]. З Харковом Бориса Грінченка пов'язує його рідний хутір Великий Яр, де він народився 9 грудня 1863 р., та Харківський університет, де він отримав звання народного вчителя. А навесні 1917 р. з ініціативи

Д.І. Багалія та інших діячів науки і культури в Харкові було засновано товариство «Просвіта» ім. Г. Квітки-Основ'яненка [19, с. 131]. Можна зробити припущення, що воно стало продовжувачем традицій діяльності «Просвіт» з інших регіонів України.

Після перейменування гімназія налічувала два підготовчі класи, з 1 по 7 класи [18, с. 181]. 20 грудня 1917 р. директором гімназії педагогічна рада обрала бібліографа, громадського та освітнього діяча М.А. Плеваку, якого на посаді затвердило вже Міністерство освіти Української держави за часів гетьманату [16, с. 84]. Гімназія працювала у важких умовах – постійна нестача коштів, відсутність власного приміщення (гімназія була розташована у старому корпусі 2-ї чоловічої гімназії по вул. Ярославській, 10), нестача свідомих українських учителів; так як навчалися у школі діти незаможних батьків, то плата за навчання була досить помірною – 60 крб. на рік у підготовчому класі, 80 крб. – у 1 і 2 класі, а всі гроші йшли на утримання самої гімназії. На державне утримання гімназія була переведена з 1 липня 1918 р. та отримала одноразову допомогу в розмірі 40 тис. крб. [18, с. 180, 182]. Значну допомогу українській школі надавав харківський магнат, купець, промисловець Іван Степанович Гаращенко, який мав давні плани відкрити першу українську школу [13]. Загалом, наприкінці 1917 р. купець надав для розвитку 150 тис. крб. Гімназію позбавили будівлі у часи панування денікінців літом–зимою 1919 р., на початку 1920-го р. уже радянська влада повернула гімназію в попереднє приміщення, а І.С. Гаращенко вкладає кошти вже у новий український проєкт – *Педагогічну школу імені Григорія Сковороди (вул. Катеринославська № 21/2 – сучасна вул. Полтавський шлях) – Sic!* [3, с. 12–15; 6, арк. 60; 10].

Встановлення більшовицької влади в Харкові позначилося і на освіті. Тимчасовий робітничо-селянський уряд України у своїй Декларації від 26 січня 1919 р. у розділі, присвяченому освіті, зазначав: «Тимчасовий робітничо-селянський уряд зверне найсерйознішу увагу на організацію шкільної та позашкільної освіти. Створити єдину трудову школу на противагу старій шкільній організації, що ставила собі метою зміцнення панування буржуазії, відкрити широкий доступ до університетської та фахової освіти робітничим і селянським масам, організувати народні університети... Тимчасовий робітничо-селянський уряд України оголошує, що мова викладання в школах залежатиме від волі місцевого (українського – прим. авт.) робітничого та селянського населення...». Також освітній процес регулювалися «Основами будівництва вільної єдиної трудової соціалістичної школи УСРР» та «Положенням про трудову школу УСРР» [4, с. 17; 15, с. 31]. Відповідно до цього Декрету Перша Харківська українська гімназія імені Б. Грінченка

була перейменована на 1-у Трудову семирічну школу імені Б. Грінченка, яка під такою назвою діяла з травня 1919 р. по літо 1920 р.

У роки існування Першої Харківської української гімназії імені Б. Грінченка та Першої Харківської трудової школи імені Б. Грінченка директорами та вчителями були видатні особистості української освіти і науки. Першим директором гімназії був Микола Антонович Плевако (грудень 1917–1918 р.) – літературознавець, бібліограф, політичний діяч. Окрім посади директора, одночасно завідував курсами українознавства для вчителів середніх шкіл Харківщини, входив до губернської комісії народної освіти. Олекса Наумович Синявський – мовознавець, педагог, працював у школі протягом осені 1917 – на початку 1918 р., член губернської комісії народної освіти. Микола Федорович Сулима – працював у гімназії та школі ім. Б. Грінченка з 1918 р. і протягом восьми наступних років та в інших закладах освіти Харкова. Христина Олексіївна Алчевська – громадська діячка, викладала французьку мову. Майк Йогансен – поет, прозаїк, перекладач, лінгвіст. Викладав німецьку мову в гімназії протягом осені 1917 р. – 1918 р. Інструктором взуттєвої майстерні працював і сам Іван Степанович Гаращенко (рис. 1). Він був заарештований харківською НК і пробув під арештом кілька місяців з осені 1920 р., звільнений був за клопотанням М. Йогансена [6, арк. 62-63; 10; 17; 18, с. 181; 20, с. 42; 21, арк. 7, 8, 12 зв., 13].

163

В. У. Ч. К.
КОНЦЕНТРАЦИОННЫЙ
ЛАГЕРЬ

Арестантская карточка № 780

Фамилия Гаращенко

Имя Иван

Отчество Степанович

Возраст 45 л.

Образование селян. школа
(Где и что окончил)

Источник сред. сущест. инструктор до революции

Происхождение Крестянин
из какого сословия

Адрес Франківська вулиця № 98 кв. 4

Место службы Инструктор саянск. мастерск. школы, Сибиряцк.
последнее

Национальность украинц

Где родился Красноград
губ. Артемов. уезд. Богодух. уезд.
волости Богодух. уезд. уезда Богодух. уезд. села

Профессия инструктор саянск. мастерск. саянск. мастерск. шк. Сибиряцк.
Основная до 1915 г.

Место для фотографической карточки.

Подпись арестованного Гаращенко

Рис. 1. Арештантська картка І.С. Гаращенко [10]

У подальшому 2-а Всеукраїнська нарада з питань освіти у серпні 1920 р. затвердила систему педагогічної освіти в Українській СРР – у початковій та семирічній школах мають працювати вчителі з вищою педагогічною освітою. Для цього в Україні були створені педагогічні навчальні заклади двох типів – інститути народної освіти та вищі трирічні педагогічні курси [22, с. 194]. У постанові РНК УСРР від 21 вересня 1921 р. зазначалося про необхідність терміново розробити план розвитку освітньо-виховних закладів усіх ступенів і розрядів українською мовою навчання; потрібно було негайно запровадити обов'язкове вивчення української мови «в усіх навчально-виховних закладах з українською мовою викладання; звернути увагу на особливо серйозне вивчення української мови в усіх постійних і тимчасових закладах з підготовки працівників освіти, причому частину їх треба негайно ж перевести на українську мову викладання» [12, с. 293]. На початку осені 1921 р. на базі Першої Харківської трудової школи імені Б. Грінченка були організовані трирічні педагогічні курси імені Г. Сковороди [8, с. 6]. Серед викладачів курсів на 1921/1922 навчальний рік був і професор історії Дмитро Іванович Багалій, історик, філософ, громадський діяч, ректор Харківського університету, міський голова Харкова (1914-1917 рр.) з педагогічним навантаженням 6 лекційних годин [6, арк. 62–63].

Діяльність проф. Д.І. Багалія тісно пов'язана з вивченням творчої спадщини Григорія Сковороди. У своїх роботах «Нарис української історіографії» та «Нарис історії України на соціально-економічному ґрунті» Д.І. Багалій звертається до філософської та творчої спадщини українського філософа. Так, зокрема Д.І. Багалій зазначає, що історик-спеціаліст має справжнє задоволення від наукової творчості, яка покликана відтворювати правду про історичне минуле, а сам науковий пошук, як говорить Г.С. Сковорода, є ловами «птаха-правди», який від нас постійно віддаляється [1, с. 41]. Д.І. Багалію належить першість в опрацюванні та виданні багатьох раніше невідомих богословських творів, рукописів і біографії філософа, які він віднайшов в архівах та сховищах, де вони перебували внаслідок цензурних заборон. Видання вийшло друком ще у 1894 р. та було присвячене 100-річчю з дня смерті Г.С. Сковороди. Історик також віднайшов, відредагував та видав твори і листи Сковороди у збірниках Харківського історико-філологічного товариства до 100-річчя Харківського університету [1905 р.]. Також творчості та життю філософа (критична біографія, огляд і оцінка авторів з використанням соціологічного підходу) був присвячений один том із багатотомної монографії з історії Слобідської України, укладеної особисто Д.І. Багалієм [1, с. 53–54, 263–264]. У цілому дослідники відзначають, що образ філософа був для Дмитра Івановича своєрідним духовним

ідеалом, бо сам «був людиною з гостро окресленою індивідуальністю»; академік Багалій дотримувався принципу сродної праці, як найдосконалішої форми вираження людської сутності [9, с. 7–8].

Професор Д.І. Багалій був активним учасником увіковічення імені Г.С. Сковороди у топонімії краю. У своїх спогадах він згадує про свою участь у відкритті пам'ятника Г.С. Сковороді в селі Пан-Іванівка Харківської губернії. Під час урочистої промови на церемонії відкриття пам'ятника Дмитро Іванович відмітив великий інтерес присутньої людності до біографії та творчого шляху філософа та до власне роботи самого історика з пошуку сквородинівської спадщини в архівах [2, с. 143]. Пам'ятник був споруджений на могилі Г.С. Сковороди у 1922 році за кошти, зібрані громадою села Пан-Іванівка, автор пам'ятника – І. Мельгунова [2, с. 172; 11, с. 609].

Окрім встановлення пам'ятника на місці поховання Г.С. Сковороди, (рис. 2) його ім'ям було названо саме село Пан-Іванівка. У витягу з протоколу загальних зборів селян селища Іванівки Харківського повіту від 8.XII.1922 р. зазначено, що на зборах були присутні представники Сільради, Комнезаможа (комітет незможних селян), робітники села та заводу селища Іванівка та представники *Харківських педагогічних курсів імені Сковороди* (рис. 3).

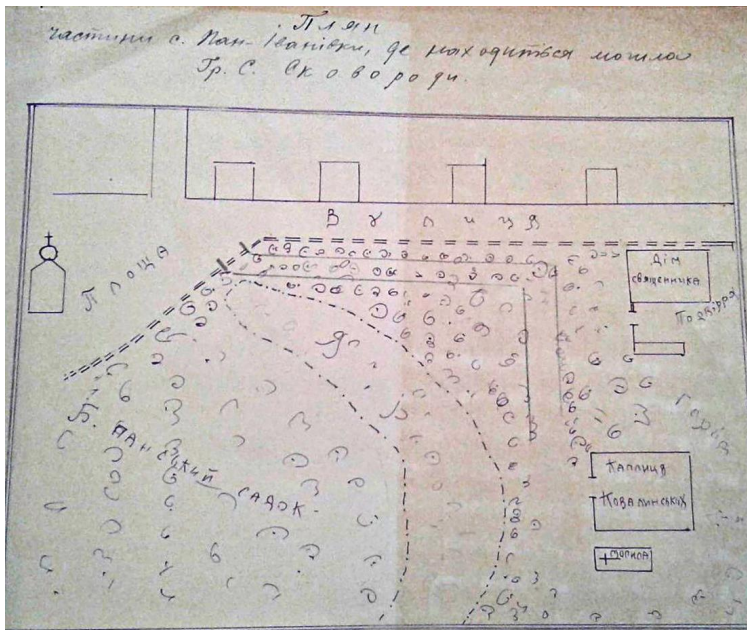

Рис. 2. План частини с. Пан-Іванівки де знаходиться могила Г.С. Сковороди [7]

Завідувачем курсів у цей час був Ф.Х. Вишиваний, викладав фізику та математику. Учасники зборів вирішили звернутися до Губпрофобр Губнаробразу (губернський комітет профосвіти губернської народної освіти – Авт.) з проханням клопотати перед Губвиконкомом про перейменування селища Івановки на село Сквороди та назвати школу в селищі іменем Сквороди. Губернський комітет профосвіти підтримав пропозицію та просив задовольнити рішення зборів селян [7, арк. 27–29].

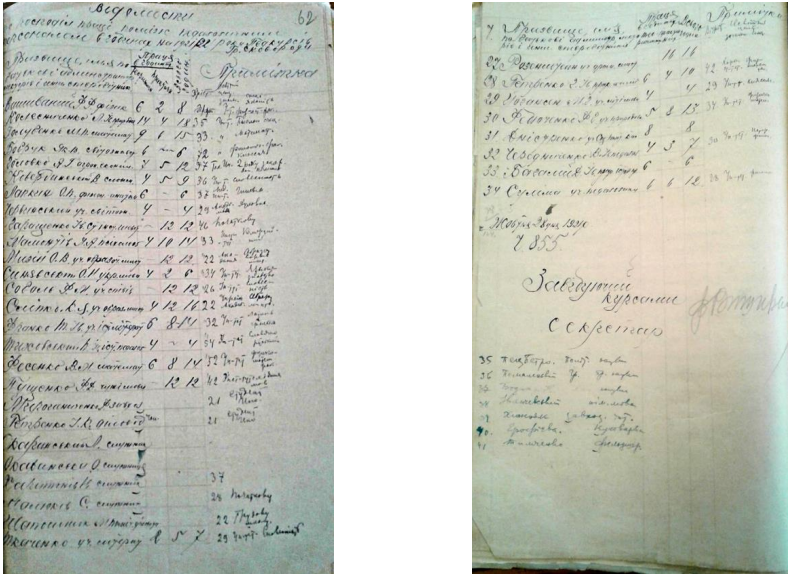

Рис. 3. Відомості на розподіл праці поміж педагогічним персоналом у годинах на 1921/22 н.р. Педкурсів Г. Сквороди [6]

Таким чином, ім'я Григорія Савича Сквороди було увічнено в освітній топонімії Харківщини, що свідчить про його вагомий внесок до культурної та педагогічної спадщини українського народу та велику повагу до нього серед освітянської спільноти та широкого загалу.

Список використаних джерел та літератури

1. Багалій Д. І. Вибрані праці. Харків : Золоті сторінки, 2001. Т. 6: Джерелознавство та історіографія історії України. 660 с.
2. Багалій Д. І. Автобіографія // Ювілей. зб. на пошану акад. Дмитра Івановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ятдесятих роковин наук. діяльності. Київ, 1927. С. 1–146.

3. Гаращенко І. Коротко про себе // Матеріали до історії Української автокефальної православної церкви. Нью-Йорк ; Чикаго, 1975. С. 8–21.
4. Гончаренко В.Д. Кодифікація законодавства України про освіту (1920–1970-ті рр.) // Юрид. наук. електрон. журн. 2022. № 2. С. 16–21.
5. Грушевський М. С. Про українську мову і українську школу. Київ : Веселка, 1991. 46 с.
6. ДАХО. Ф. Р-820, оп. 1, спр. 330, арк. 60, 62–63.
7. ДАХО. Ф. Р-820, оп. 1, спр. 744, арк. 27–29.
8. 90 років Харківському гуманітарно-педагогічному інституті / під заг. ред. Г. Ф. Пономарьової. Харків : ТОВ «Бізнес Інвестор Груп, 2010. 313 с.
9. Жулинський М. Був «Одночасно і вченим, і громадським діячем на полі культури» // Слово і час. 2008. № 9. С. 7–22.
10. Зуб Е. До глибини кишені: як харківський купець Україну любив [Електронний ресурс]. URL: <https://www.mediaport.ua/do-glibini-kisheni-yak-harkivskiy-kupec-ukrayinu-lyubiv>
11. Енциклопедія історії України. Київ : Наук. думка, 2012. Т. 9: Прил.–С. 944 с.
12. Історія української культури : зб. матеріалів і документів / за ред. С. М. Клапчука, В. Ф. Остафійчука. Київ : Вища шк., 2000. 607 с.
13. «Кожаний магнат» Харькова: миллионер-просветитель с Лысой Горы [Електронний ресурс]. URL: <https://mykharkov.info/interesno/kozhanij-magnat-harkova-millioner-prosvetitel-ivan-garashhenko-s-lysoj-gory-82537.html>
14. Кінд-Войтук Н. Б.Д. Грінченко – перший голова Київського товариства «Просвіта» (1906–1909 рр.) // Літопис Волині. 2018. № 19. С. 130–134.
15. Культурне будівництво в Українській РСР : зб. документів. Київ : Держ. Вид-во політ. літ., 1959. Т. 1: 1917 – червень 1941 рр. 880 с.
16. Маньківська Т. О. Викладання предметів українознавства у школах Харківської губернії в 1917–1918 рр. // Актуал. пробл. методики навчання історії, правознавства та суспільствознав. дисциплін. Харків, 2015. Вип. 7. С. 82–90.
17. Плевако Микола Антонович // Укр. бібл. енцикл. [Електронний ресурс]. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Plevako_M (останній перегляд: 08.08.2023)
18. Сорочан Н. А. Перша українська гімназія у Харкові за часів Центральної Ради і гетьманату П. Скоропадського // Сучасні соціально-гуманітарні дискурси : матеріали ІV Всеукр. наук. конф. з міжнар. участю. м. Дніпропетровськ, 22 берез. 2014 р. Дніпропетровськ, 2014. Ч. 2. С. 177–183.
19. Цепков Д. О. Українізація школи на Харківщині за часів Центральної Ради (березень 1917– квітень 1918 року) // Зб. наук. пр. Харків. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. Серія «Історія та географія». 2012. Вип. 44. С. 130–132.
20. Чугуй Т. О. Видавнича діяльність товариств «Просвіта» Харківщини впродовж етапів їхнього історичного розвитку: порівняльна характеристика // Істор. пам'ять. 2010. № 2. С. 41–53.
21. ЦДАВО України. Ф. 2581, оп. 1, спр. 117, арк. 7, 8, 12 зв., 13.
22. Ясницький Г. І. Розвиток народної освіти та Україні (1921–1932 рр.). Київ : Вид-во Київ. ун-ту, 1965. 256 с.